

Reakce naší veřejnosti na delinkventní chování ve světle empirických výzkumů

JIRÍ NEZKUSIL — MIKULÁŠ TOMIN

1. ÚVOD A VÝCHOZÍ ÚVAHY

Mimořádně významným faktorem účinnosti právních norem týkajících se trestního úseku — tj. mimořádně významným z toho hlediska, zda, do jaké míry a za jakou cenu daná norma ovlivní společenské vztahy ve smyslu předpokládaném zákonodárcem — je stav společenského právního vědomí.

Nedostatek vnitřní akceptace právních norem podstatnou částí společnosti omezuje jejich účinné působení na chování lidí. Proto je nezbytné dbát při tvorbě právních norem v oblasti trestního práva o soulad s právním vědomím většiny společnosti, resp. jestliže to není možné, toto právní vědomí v příslušném směru včas cílevědomě a účinně ovlivňovat. To má zcela mimořádnou platnost ve společnosti socialistické, kde požadavek státního donucení je vůči příslušníkům vládnoucí dělnické třídy a jejím spojencům omezen na nejnezbytnější minimum a základní formou činnosti státu ve vztahu k této nejpodstatnější části společnosti je přesvědčování.

Mají-li být tyto požadavky splněny, je nezbytné mít k dispozici pravdivé poznatky o reálném stavu společenského právního vědomí. Polský sociolog práva Podgórecki k tomu uvádí: „Je známo, že společnost ne vždy přesně zná a ne vždy uznává pozitivní, platné právo. Je také známo, že se pozitivní právo občas dostává do konfliktu s právním cítěním společnosti či skupin, které ji tvoří. K tomuto konfliktu může dojít buď proto, že zákonodárce z neznalosti právního cítění společnosti vydá právní předpisy, které jsou s ním v rozporu nebo proto, že zákonodárce chce toto cítění formovat. V obou případech je rozhodujícím faktorem pro eventuální změny poznání, v jakém rozsahu je právo známé a do jaké míry adresáti norem tyto normy akceptují.“¹⁾

Ucelené poznatky o stavu právního vědomí jsou nezbytné pro jakékoliv rozhodování v oblasti trestní politiky, zahrnující — striktně vzato — veškerou činnost ve sféře boje s kriminalitou a tedy i tvorbu trestně právních norem (hledisko legis ferendae), ale také aplikaci trestně právních norem

¹⁾ A. Podgórecki: Sociologie práva, Praha 1966, str. 18.

státními orgány v konkrétních případech (hledisko legis latae), činnost bezpečnostních orgánů, prevenci trestné činnosti, usměrňování právní výchovy občanů atd.

To souvisí s otázkou příčin trestné činnosti, resp. její prevence. Víme, že základním faktorem motivačních procesů, směřujících k tomu, zdali bude někdo jednat v rozporu se zákazy nebo příkazy trestně právních norem, zda bude dokonce napomáhat uplatnění norem trestního práva a v boji s trestnou činností vůbec, je individuální a skupinové právní vědomí. V etiologii trestné činnosti (především úmyslné) hraje svou roli určitý defekt pachatelova právního a morálního vědomí, jeho odchýlení od právního vědomí socialistické společnosti. S tím pak souvisejí i určité defekty ve veřejném mínění, spočívající v lhostejnosti a pasivitě občanů k páchání trestné činnosti, ve slabém morálním odsudku pachatele apod. Úsilí o odstranění a prevenci vzniku takových odchylek, majících základ v právním vědomí a vedoucích k páchání trestné činnosti nebo alespoň ztěžujících vedení úspěšného boje s tímto nežádoucím společenským jevem, náleží proto právem mezi základní, nejobecnější předpoklady boje s kriminalitou. Pak-liže nedosáhneme úspěchu v této oblasti, můžeme nejvýše s vynaložením mnoha sil kriminalitu omezovat, ale nemůžeme významně pokročit v její likvidaci. V tomto smyslu má otázka úlohy právního vědomí pro postižení všech aspektů příčin trestné činnosti i její prevence význam základní. Uvědomění si právě této skutečnosti (kromě jiných okolností) vysvětluje zřejmě i určité úspěchy v boji s kriminalitou, zejména překonání neblahých důsledků krizového období, odrážejících se v kriminalitě a dále pak i zlepšení, dosažené v aktivizaci veřejnosti pro boj proti kriminalitě v posledních letech.

Nemalý význam mají též poznatky o stavu společenského právního vědomí při rozhodování o tom, kterým směrem zaměřit boj s trestnou činností. Oblast zkoumání právního vědomí a jeho souvislostí napomáhá upřesnit a prohloubit zaměření boje s trestnou činností, ujasnit nač blíže tento boj soustředit, jak jej zintenzívnit atd. Ukazuje nám totiž s větší či menší přesností postoje k možnosti vlastního spáchání trestného činu, pocity občanů při páchání trestné činnosti jinými osobami, jejich soudy o tom, jejich větší či menší odhodlanost boji s trestnou činností napomáhat, postoje občanů k orgánům boje s trestnou činností atd. V této spojitosti mohou být zkoumání právního vědomí a jeho souvislostí např. podkladem prognóz možností využití aktivity občanů, ale i širších kolektivů v boji s kriminalitou atd.

Z uvedeného plyne, že prakticky ve všech těchto oblastech boje s trestnou činností existují otázky, které lze řešit jen s přihlédnutím ke stavu společenského právního vědomí. Není nadsázkou, uvádí-li se, že u nejedné z těchto otázek jsou poznatky získané výzkumem právního vědomí hlavním pramenem, z něhož lze vycházet.

Právní vědomí patří tedy k základním problémům v oblasti boje s trestnou činností v naší společnosti. V souladu s tím náleží jeho zkoumání, zkoumání jeho souvislostí s příčinami kriminality, mezi hlavní a dlouhodobé

úkoly Výzkumného ústavu kriminologického při Generální prokuratuře ČSSR.

Ve Výzkumném ústavu kriminologickém byly uskutečněny v posledních několika letech poměrně rozsáhlé a společensky závažné výzkumy právního vědomí zaměřené na problematiku angažovanosti naší veřejnosti v boji proti trestné činnosti. V rámci těchto výzkumů byla zvýšená pozornost věnována zejména zkoumání tendencí občanů k aktivním reakcím na delinkventní chování v situacích, kdy se stanou svědky takového chování.

Základní téma těchto výzkumů bylo zvoleno na základě anketního šetření uskutečněného v r. 1970, jímž byly zjišťovány názory naší odborné veřejnosti, profesionálně se zabývající bojem s kriminalitou, na aktuální a prakticky využitelné výzkumy související s problematikou právního vědomí. V rámci tohoto průzkumu bylo dotazováno téměř 500 odborníků z řad prokuratury, justice, advokacie, Sboru národní bezpečnosti, Sboru nápravné výchovy, výzkumných institucí a dalších pracovišť.

Výsledky uvedeného průzkumu přesvědčivě ukázaly, že aktivní účast občanů na boji s kriminalitou je naší odbornou veřejností uznávána jako mimořádně významný prvek našeho úsilí o omezování a postupné vykořenění kriminality, a to z řady důvodů. Jde tu jednak o důvody zásadní, obecné povahy, související zejména s požadavkem neustálého růstu podílu občanů na řízení společnosti, jednak o důvody praktické, dané především skutečností, že bez aktivní podpory veřejnosti nemůže s kriminalitou účinně bojovat ani ten nejlepší a nejsilnější bezpečnostní a justiční aparát.

Je nesporné, že jen v podmínkách socialistické společnosti existují objektivní podmínky pro mobilizaci občanů k aktivní účasti na boji proti kriminalitě.

Antagonismy, jež ovládají společenské vztahy v kapitalistických zemích, se totiž nutně promítají i do oblasti boje s kriminalitou. Trestní právo i aparát povoláný k jeho uplatňování mají vždy třídní povahu a v těchto společnostech tedy slouží převážně jen vládnoucím třídám. Skutečné sjednocení zájmů příslušníků různých tříd na potírání kriminality je proto možné jen ve vztahu k poměrně úzkému okruhu trestných činů, zejména takových, které ohrožují samy základy lidské existence. Bez této jednoty zájmů však nelze očekávat žádnou masovou účast občanů na boji s trestnou činností.

Kapitalistické výrobní vztahy navíc nutně plodí atmosféru individualismu, a to dále oslabuje již beztak omezené tendence širokých vrstev občanů k aktivnímu vystupování proti zločinnosti, jež je vždy spjato s určitým rizikem.

Pokud jde o organizované formy účasti veřejnosti na boji s kriminalitou, i zde působí obecný zájem vládnoucí třídy na tom, aby věci veřejné byly ve skutečnosti jen záležitostí úzké mocenské elity a disciplinované byrokracie.

V důsledku toho všeho se s výraznějšími projevy angažovanosti občanů v boji s kriminalitou setkáváme v kapitalistických společnostech jen výjimečně. Takové výjimky představují jednak případy individuální či vzác-

něji kolektivní svépomoci, vynucené absencí nebo selháním profesionálního policejního aparátu, jednak celkem dosti rozšířené formy dobrovolné účasti na tzv. probaci a postpenitenciární péči apod., u nichž jde většinou o filantropickou motivaci.

Struktura socialistických společenských vztahů naproti tomu objektivně působí na sjednocení základních ekonomických a politických zájmů všech pracujících. Tato jednotu je základní podmínkou, umožňující a podněcující aktivní zapojení valné většiny občanů do boje proti kriminalitě.

V naší společnosti tedy nesporně existují objektivní předpoklady pro to, aby se převážná většina našich občanů podílela na boji s kriminalitou. To ovšem znamená jen konstatování možnosti. Přeměna této možnosti ve skutečnost (resp. míra této přeměny) je podmíněna řadou dalších faktorů, zejména tím, zda a v jaké míře dokážeme vytvořit komplex optimálních podmínek pro společensky žádoucí motivaci občanů k pozitivní aktivitě.

Aby takové úsilí bylo úspěšné, potřebujeme znát zákonitosti chování občanů v případech, kdy se setkají s trestnou činností. Odhalit ty společenské podmínky, které pozitivně nebo negativně ovlivňují angažovanost občanů v boji s kriminalitou. V odhalování zákonitostí, příčin a podmínek takové angažovanosti spočívá smysl výše zmíněných výzkumů realizovaných pracovníky Výzkumného ústavu kriminologického.

2. METODIKA VÝZKUMŮ

Výzkumný ústav kriminologický uskutečnil základní výzkumy angažovanosti v letech 1970 a 1972 ve spolupráci s bývalým Ústavem pro výzkum veřejného mínění Československé akademie věd, který zajišťoval realizaci těchto výzkumů po technické stránce.

Výzkumy byly uskutečněny metodikou běžnou pro výzkum veřejného mínění, prostřednictvím tazatelské sítě ÚVVM, rozmístěné po celém území ČSSR proporcionálně podle počtu obyvatel v jednotlivých krajích a podle velikosti místa bydliště.

Dotazování bylo prováděno technikou řízeného rozhovoru, výběr souboru dotázaných osob byl uskutečněn na základě pravidel kvótního výběru kombinovaného s výběrem záměrným. Počet dotázaných činil v prvním výzkumu 1314 a ve druhém 1448 osob, dotazování byli občané starší 18 let. Kvóty byly konstruovány na základě statistických údajů o dospělé populaci uveřejňovaných ve statistických ročenkách ČSSR. Použitím této techniky dotazování byl zajištěn vysoký stupeň reprezentativnosti výběrových souborů dotázaných osob v základních demografických znacích vzhledem k dospělé populaci ČSSR. Odchylky ve struktuře těchto znaků u výběrových souborů našich výzkumů a dospělé populace zpravidla nebyly větší nežli činila maximální výběrová chyba daného výběrového souboru pro spolehlivost 95 %. O reprezentativnosti výběrových souborů můžeme soudit ze srovnání jejich struktury se strukturou dospělé populace ČSSR (údaje jsou uvedeny v %):

Tabulka 1

Srovnávané znaky	Dospělá populace ČSSR		Výběrový soubor		Rozdíly	
	1970	1972	1970	1972	1970	1972
<i>území:</i>						
ČSR	70,9	70,8	72,1	73,1	+1,5	+2,3
SSR	29,1	29,2	27,6	26,9	-1,5	-2,3
<i>pohlaví:</i>						
muži	47,8	47,8	48,1	48,2	+0,3	+0,4
ženy	52,2	52,2	51,9	51,8	-0,3	-0,4
<i>věk:</i>						
18—24 let	16,9	17,1	16,4	16,81	-0,5	-0,3
25—39 let	26,9	26,9	27,9	27,2	+1,0	+0,3
40—54 let	24,3	24,1	25,4	25,1	+1,1	+1,0
55 a více let	31,9	31,9	30,3	30,9	-1,6	-1,0
<i>sociální skupina:</i>						
dělníci	58,2	58,1	56,9	57,8	-1,3	-0,3
ostatní	29,7	29,8	30,1	31,4	+0,4	+1,6
rolníci	10,5	10,4	11,5	9,7	+1,0	-0,7
jiní	1,6	1,7	1,4	1,1	-0,2	-0,6
<i>velikost bydliště:</i>						
do 1 999 obyv.	38,1	37,6		40,2		+2,6
2 000—4 999 obyv.	16,1	15,0		13,3		-1,7
5 000—9 999 obyv.	8,6	8,3		9,5		+1,2
10 000—99 999 obyv.	21,9	23,3		22,4		-0,9
100 000 obyv. a více	15,3	15,8		14,6		-1,2
<i>národnost:</i>						
česká	64,7	65,0	69,1	71,1	+4,4	+6,1
slovenská	29,4	29,2	26,3	26,1	-4,1	-3,1
maďarská	3,9	4,0	3,1	2,2	-0,8	-1,8
jiná	3,0	1,8	1,5	0,6	-0,5	-1,2

Vysoký stupeň reprezentativnosti umožňuje činit poměrně velmi spolehlivé odhady pro celé území ČSSR, území národních republik, jakož i pro různé vrstvy našich občanů podle těchto sledovaných znaků sociální a demografické povahy:

Velikost místa bydliště, národnost, pohlaví, věk, sociální skupina, ekonomická aktivita, rodinný stav, počet dětí, členství v politické straně a vykonávání společenské funkce.

3. TENDENCE OBČANŮ K ANGAŽOVANÝM REAKCÍM

Pojem „angažovanost občanů v boji proti kriminalitě“ zahrnuje velmi rozmanité aktivity, počínaje bezprostřední reakcí občana, který se stal svědkem trestného činu, a konče soustavnou dobrovolnou prací v různých institucích socialistické společnosti.

V této studii se zaměříme na hodnocení výsledků zkoumání tendencí našich občanů k spontánním reakcím v případech, kdy se občané stanou svědky trestného činu nebo se o něm dozvědí. Tendence k takovým reakcím jsme zkoumali ve dvou směrech — jednak v *interakci s pachatelem* (tj. v situaci místa a doby činu), jednak v *interakci s orgány činnými v trestním řízení* (tj. v procesní situaci). Obě tyto základní formy spontánní aktivity občanů jsme zkoumali současně ve výzkumné akci z r. 1970. Vzhledem ke značné podobnosti výsledků v případech obou interakcí byla v r. 1972 zkoumána pouze interakce s orgány činnými v trestním řízení. Tato varianta se ukázala být z hlediska cílů našich výzkumů optimálnější. Výsledky zkoumání z r. 1972 jsou uvedeny až v části následující. Dále se pak budeme zabývat zkoumáním některých činitelů majících vliv na tendence občanů k aktivním reakcím na trestnou činnost.

3.0. Problémy operacionalizace

K nejsložitějším problémům každého empirického výzkumu v oblasti společenských věd patří operacionalizace pojmů, použitých ve výchozích hypotézách. Dotýká-li se pak výzkum otázek tak citlivých, jako je problematika postojů a reakcí občana vůči kriminalitě, stává se operacionalizace pojmů úkolem obzvláště složitým a zodpovědným. V této části studie se zmíníme jen o hlavních řešeních problémech.

Nejobtížnější bylo operativní vymezení angažovaného chování občanů v interakcích s pachatelem a s orgány činnými v trestním řízení. Lze říci, že jediným plně adekvátním přístupem by zde bylo pozorování reálného chování souboru lidí v experimentálně navozených situacích. Realizace takových experimentů v dostatečně širokém měřítku je však zřejmě nemožná, a proto bylo nutno hledat jinou cestu, vyhovující práci s rozsáhlým, reprezentativním souborem občanů.

Z toho vyplynulo, že nemůžeme vycházet z pozorování chování členů souboru, ale z jejich výpovědí. Bylo pak možno volit mezi dvěma druhy těchto výpovědí, totiž o pravděpodobné reakci jiných lidí nebo o pravděpodobné vlastní reakci dotázaného.

O prvé z těchto variant lze předpokládat, že odpovědi by byly méně zatíženy momenty ostychu dotazovaného před tazatelem, obav z následků vyjádření společensky neaprobovaných postojů apod., ale sotva se lze spoléhat na to, že by byly v dostatečné míře projekcí představ o vlastním chování. Je naopak pravděpodobné, že by byly silně ovlivněny různými obecnými, s naší problematikou nesouvisícími postoji dotázaných vůči různým lidem a společnosti.

Dali jsme proto přednost variantě druhé, totiž výpovědi dotázaných o tom, jak by pravděpodobně v daných situacích sami reagovali. Nesporné riziko zkreslení snahou některých dotázaných postavit se v očích tazatele do příznivějšího světla a utajit své sociálně závažné postoje pak ovšem přijímáme jako fakt, k němuž je nutno přihlížet při interpretaci údajů zejména v tom smyslu, že *v reálných reakcích občanů na konkrétní trestné činy lze očekávat nižší podíl angažovaných jednání, než jaký by plynul z výpovědi respondentů*. Nenacházíme však důvody pro předpoklad, že by celkový tvar distribuce těchto výpovědí byl — až na uvedený posun — podstatně odlišný od distribuce reálných chování. V důsledku toho lze zvolenou variantu pokládat pro náš účel (tj. pro zkoumání determinace reakcí občanů na trestné činy a nikoli relativních četností různých forem těchto reakcí) za adekvátní.

3.1. Zkoumané typy deliktů

Diferencovanost kriminality způsobuje mj. proměnlivost reakcí téhož občana na delikty různých typů. Při výběru typů deliktů, které měly být předmětem zkoumání, jsme vycházeli z úvahy, že by nebylo vhodné zkoumat postoje k velmi závažným trestným činům, protože zde by již nebylo možno předpokládat dostatečnou spolehlivost výpovědí dotázaných o jejich pravděpodobných reakcích. Z hlediska převážně praktických cílů našich výzkumů by to navíc bylo i disfunkční, protože takové delikty jsou poměrně vzácné a bývají svými pachateli co nejdůkladněji zastírány, takže příležitosti k aktivním zásahům občanů proti nim jsou ještě vzácnější. Chceme-li proto zkoumat typické příležitosti k takovým zásahům, považujeme za vhodnější zaměřit se na delikty ležící v dolní polovině stupnice závažnosti trestných činů.

Z nich konečně jsme vybrali takové delikty, které dnes představují svou četností či z jiných důvodů aktuální problém, zasluhující pozornosti. Výběr typů deliktů obsahoval tyto příklady trestné činnosti:

1. *krádež* — § 247 odst. 1 tr. zák.
(„Z cizího zaparkovaného auta, které mělo otevřené okénko, si vzal fotoaparát v ceně 3000 Kčs.“)
2. *útok na veřejného činitele* — § 155 odst. 1, odst. 2 lit. b) tr. zák.
(„Zbil pracovníka národního výboru, který v souladu s platnými předpisy nevyřídil příznivě jeho žádost o byt; tento pracovník nemohl po dva týdny chodit do práce.“)
3. *spekulace* — § 117 odst. 1 tr. zák.
(„Ve volném čase obcházel obchody a nakupoval součástky, které se těžko shánějí, např. k vodovodní instalaci. Později je rozprodával za ceny o třetinu vyšší. Vydělal tím asi 5000 Kčs.“)
4. *rozkrádání majetku v soc. vlastnictví* — § 132 odst. 1 tr. zák.
(„Vzal si v národním podniku, kde je zaměstnán, různé nářadí a materiál v ceně asi 3000 Kčs pro vlastní potřebu.“)

5. *podplácení* — § 161 odst. 1, 2 tr. zák.
(„Aby urychlil řešení tísnivé bytové situace své rodiny, nechal předsedovi bytové komise na stole obálku s 1000 Kčs.“)
6. *hanobení republiky a jejího představitele* — § 103 tr. zák.
(„Asi před deseti hosty v restauraci vykřikoval různé urážlivé výroky o předních státních činitelích.“)
7. *ublížení na zdraví* — § 221 odst. 1 tr. zák.
(„Napadl pěťmi spoluzaměstnance, se kterým měl v práci nepříjemnosti a způsobil mu pohmožděniný; postižený byl 14 dnů neschopen práce.“)

3.2. *Diference reakcí u různých deliktů*

V této části chceme přehledně zachytit rozdělení odpovědí, týkajících se pravděpodobného chování dotázaných občanů v obou shora zmíněných interakcích, tj. v interakci s pachatelem a v interakci s orgány činnými v trestním řízení.

Zjišťování zde bylo prováděno tak, že po přečtení popisu jednotlivého případu (viz 3.1.) byla respondentovi položena tato otázka:

„Představte si dále, že byste se vy sám ve skutečném životě setkal s uvedeným případem. Jak byste se asi zachoval? Prosím vás, abyste si vybral jednu možnost z první skupiny odpovědí a jednu možnost ze druhé skupiny uvedené na tomto lístku.“

Pokud jde o interakci s pachatelem, kterou nadále budeme pro stručnost označovat písmenem P, měli respondenti možnost zvolit jednu z těchto pěti odpovědí:

1. Snažil bych se tomu člověku zabránit v jeho jednání nebo bych se pokusil ho zadržet či pomáhal bych k jeho dopadení.
2. Dal bych takovému člověku najevo, že odsuzuji jeho jednání, ale aktivně bych proti němu nevystoupil.
3. Nevměšoval bych se do věci.
4. Projevil bych tomu člověku sympatie nebo alespoň pochopení pro jeho jednání.
5. Poskytl bych tomu člověku nějakou pomoc, případně bych se připojil k jeho jednání.

Jak je patrné, odpověď č. 1 vyjadřuje efektivní angažované vystoupení a odpověď č. 2 ještě jakési minimum pozitivně hodnotitelné reakce. Odpověď č. 3 nasvědčuje lhostejnému, „neutralistickému“ postoji a odpovědi č. 4 a 5 již vyjadřují různé intenzivní reakce protispolečenské povahy.

Otázka zaměřená na interakci s orgány činnými v trestním řízení (dále označovaná písmenem O) předpokládá volbu jedné ze čtyř možných odpovědí:

1. Oznámil bych toho člověka SNB a pak bych proti němu pravdivě svědčil.
2. Oznámení bych nepodával, ale při předvolání ke svědecké výpovědi bych pravdivě sdělil vše, co o tom vím.

3. Snažil bych se vyhnout svědectví a v případě předvolání bych vypovídal co nejméně.
4. Svědčil bych ve prospěch takového člověka i za cenu ne zcela pravdivé výpovědi.

Zde toliko odpověď č. 1 vyjadřuje záměr angažované reakce. Odpověď č. 2 je v přesném souladu se zákonným vymezením povinností svědka, kdežto odpovědi č. 3 a 4 již odstupňovaně naznačují tendenci k protiprávnímu chování ve prospěch pachatele.

Než sáhne po konkrétních datech, je třeba ještě jednou zdůraznit, že zde jde o výpovědi a nikoli o reálné chování v konkrétních situacích, takže z dále uvedených dat nejsme oprávněni vyvozovat závěry, že např. z občanů, kteří se dozvědí o tom, že někdo se dopustil rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, přibližně 30 % skutečně oznámí pachatele orgánům SNB.

Distribuce odpovědí typu P i O jsou pro sledované typy deliktů zachyceny v grafech 1 a 2.

Již na první pohled je ze srovnání jednotlivých dílčích grafů patrné, že mezi některými zachycenými distribucemi existují dosti značné rozdíly, a to i pokud jde o delikty jevově blízké příbuzné. Analýze těchto rozdílů je třeba věnovat pozornost. Rozdíly v poloze těchto distribucí nejlépe vystihne zjištění jejich pořadí podle hodnot mediánů,²⁾ stanovených lineární interpolací (použití aritmetického průměru je s ohledem na ordinální povahu znaků P i O vyloučeno) a zhodnocení statistické významnosti³⁾ těchto rozdílů, k němuž bylo použito Kolmogorovova-Smirnovova testu pro dva výběry. Dostaneme tak zkoumané delikty v pořadí podle odpovědi inklinujících k společensky pozitivním reakcím. Čím menší je velikost mediánu v tabulce č. 2, tím jsou silnější tendence občanů k pozitivní reakci. (Mezi jednotlivými položkami je vždy zařazen údaj o statistické významnosti rozdílů mezi distribucemi vykázanými u daných dvou položek.)

Můžeme především konstatovat, že obě řady jsou co do pořadí jednotlivých deliktů prakticky totožné; jediný rozdíl spočívá v tom, že dochází k výměně 2. a 3. pořadí u trestných činů ublížení na zdraví a útoku na veřejného činitele, u nichž se ovšem v prvním ani druhém případě distribuce odpovědí navzájem neodlišují ani na pětiprocentní hladině významnosti. To opět dokládá těsné sepětí obou znaků, které jsme zvolili jako operativní vymezení teoretického pojmu angažovanosti občana v boji proti kriminalitě, a nepřímo i správnost této volby.

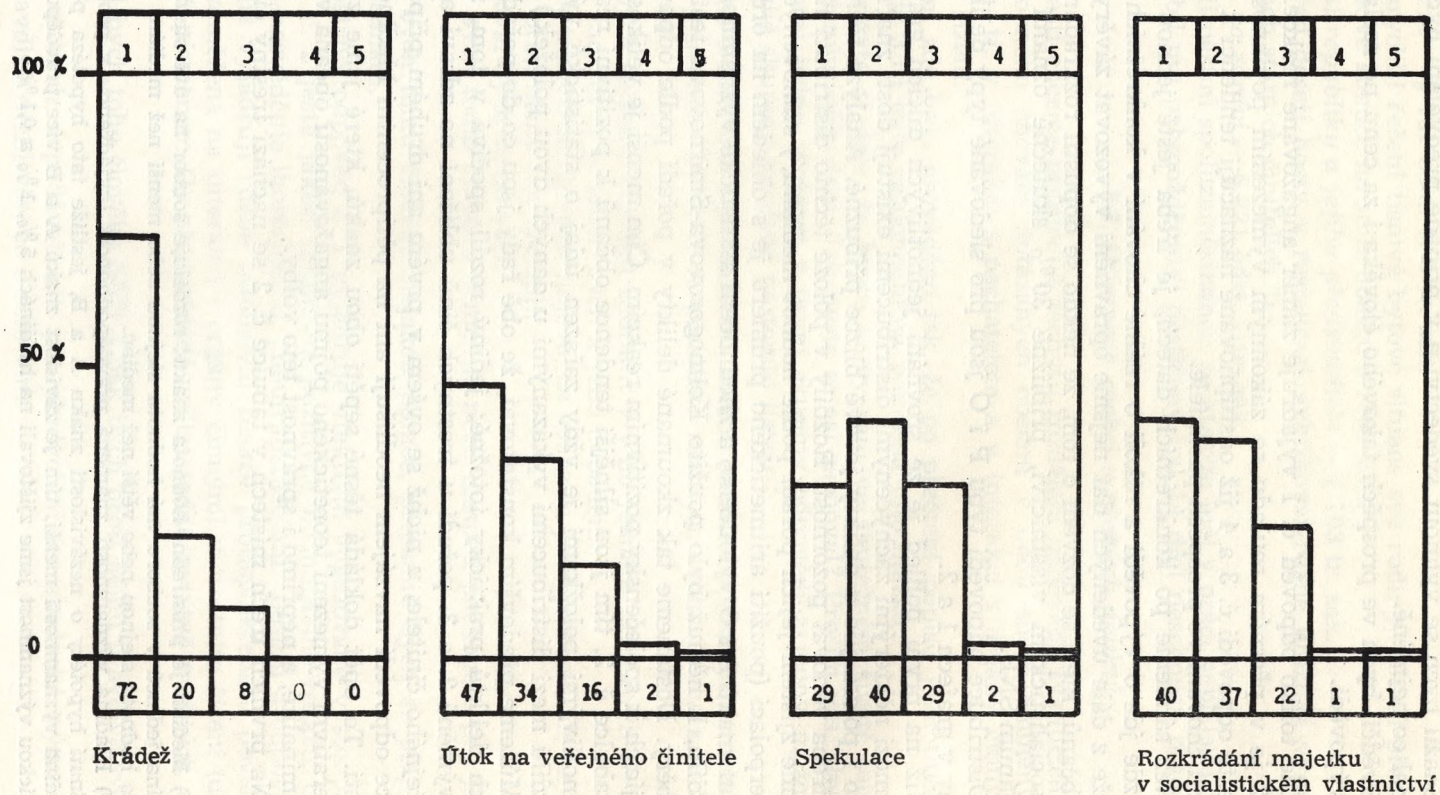
Na prvních třech místech v tabulce č. 2 se nachází trestný čin krádeže,

²⁾ Medián je prostřední hodnota znaku; rozděluje soubor na dvě stejné části. Polovina jedinců v souboru má hodnotu stejnou nebo menší než medián, druhá polovina hodnotu stejnou nebo větší než medián.

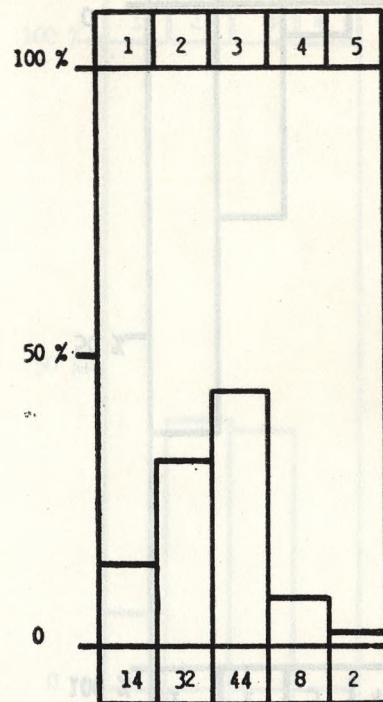
³⁾ Hladina významnosti znamená pravděpodobnost (vyjádřenou v procentech) zamítnutí hypotézy o nezávislosti znaku A a B, jestliže tato hypotéza platí. Čím je hladina významnosti menší, tím je závislost znaků A a B více pravděpodobná. Statistickou významnost jsme zjišťovali na hladinách 5 %, 1 % a 0,1 %.

Graf 1

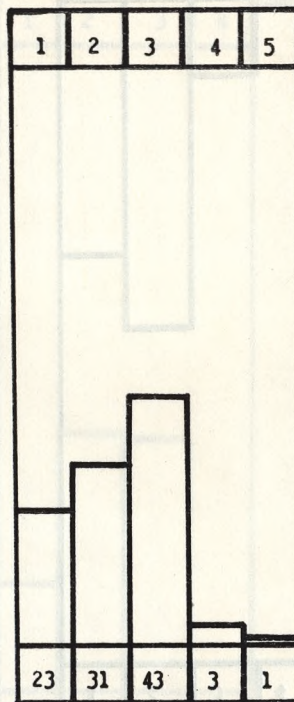
Distribuce odpovědí o pravděpodobném chování v interakci s pachatelem (P)

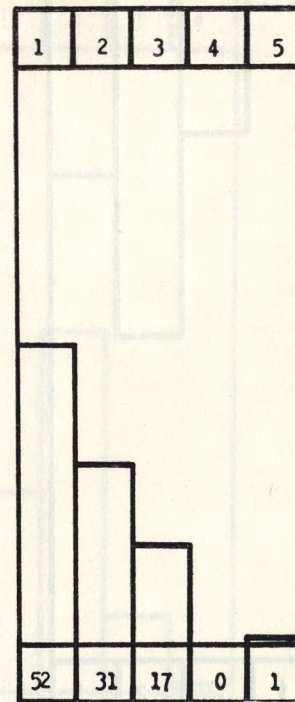
Graf 1 – pokračování

Podplácení

Hanobení republiky
a jejího představitele

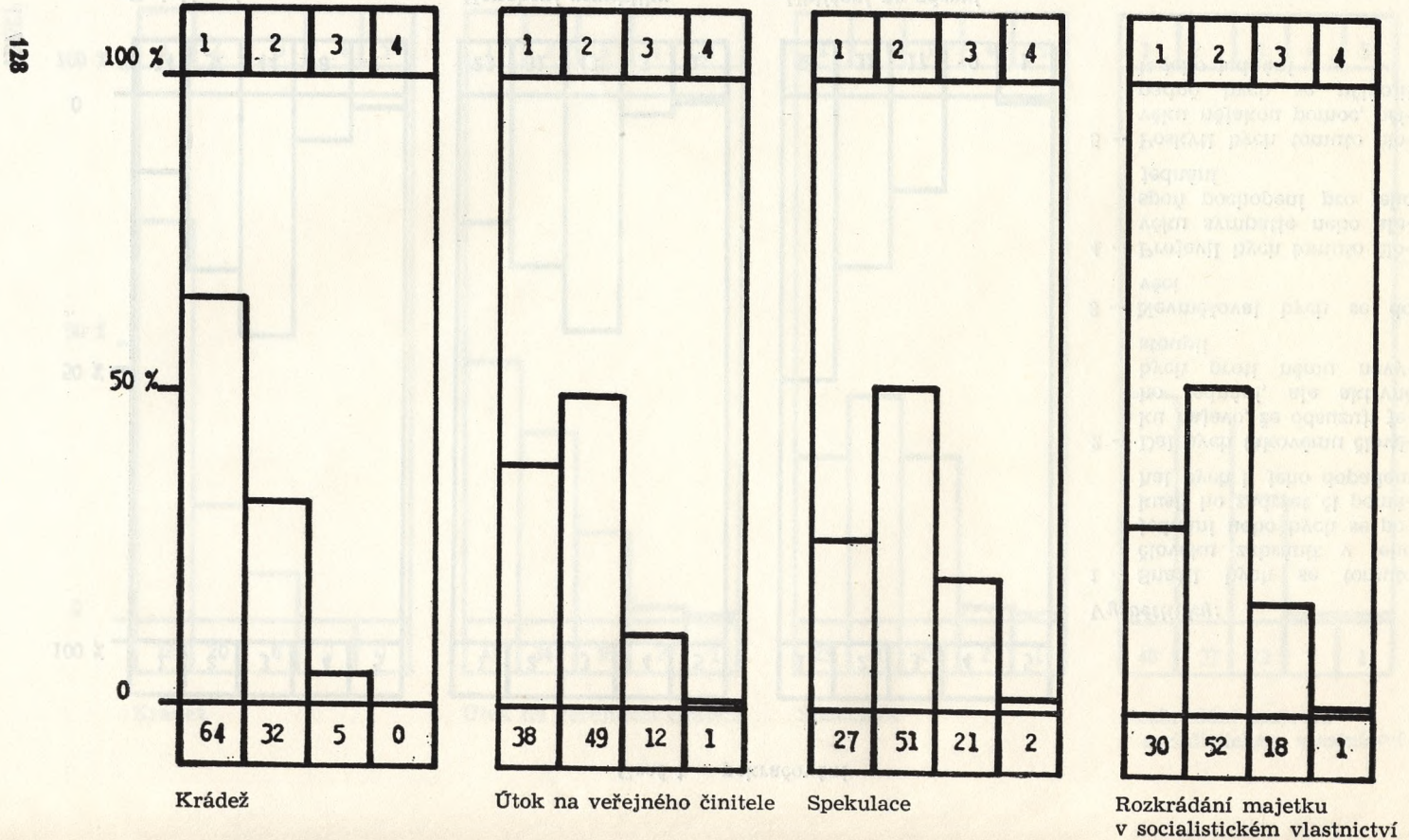
Ublížení na zdraví

Vysvětlivky:

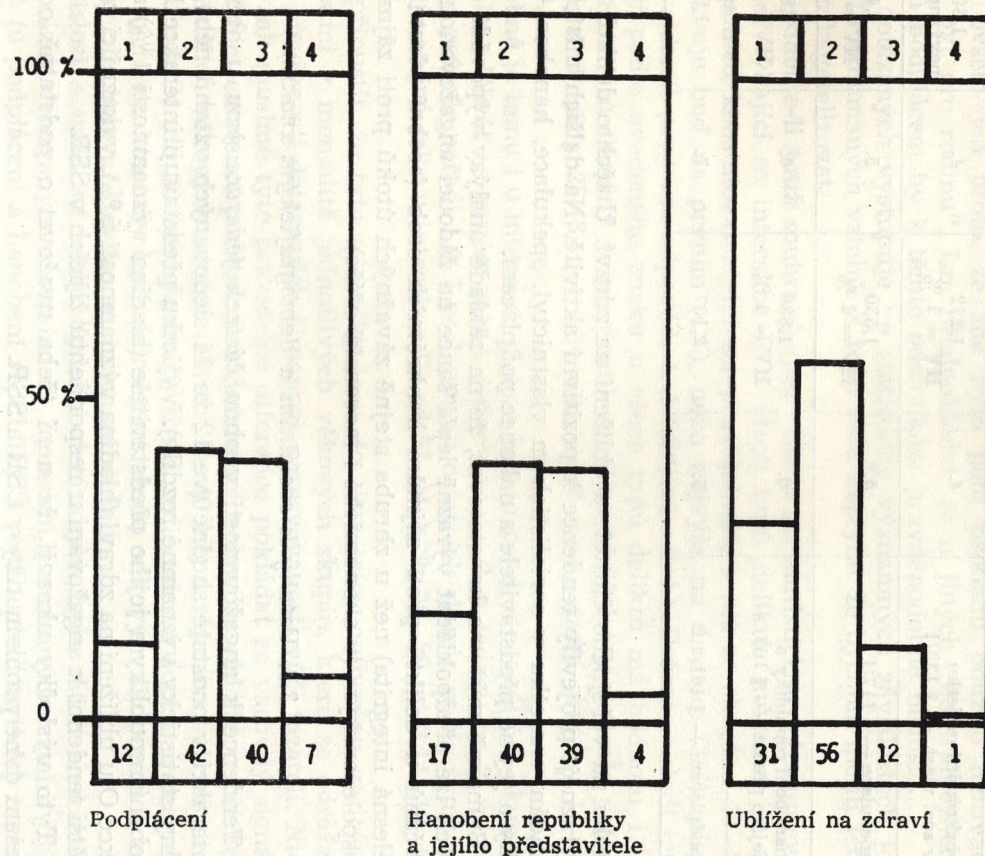
- 1 – Snažil bych se tomuto člověku zabránit v jeho jednání nebo bych se pokusil ho zadržet či pomáhal bych k jeho dopadení
- 2 – Dal bych takovému člověku najevo, že odsuzuji jeho jednání, ale aktivně bych proti němu nevystoupil
- 3 – Nevměšoval bych se do věci
- 4 – Projevil bych tomuto člověku sympatie nebo alespoň pochopení pro jeho jednání
- 5 – Poskytl bych tomuto člověku nějakou pomoc, případně bych se připojil k jeho jednání

Graf 2

Distribuce odpovědí o pravděpodobném chování v interakci s orgány
činnými v trestním řízení (O)

Graf 2 – pokračování

Vysvětlivky:

- 1 – Oznamil bych tohoto člověka SNB a pak bych proti němu pravdivě svědčil
- 2 – Oznámení bych nepodával, ale při předvolání ke svědecké výpovědi bych pravdivě svědčil a sdělil vše, co o tom vím
- 3 – Snažil bych se vyhnout svědectví a v případě předvolání bych vypovídal co nejméně
- 4 – Svědčil bych ve prospěch takového člověka i za cenu ne zcela pravdivé výpovědi

Tabulka 2

Typ deliktu	Interakce P		Interakce O	
	poř. podle mediánu	hodnota mediánu	poř. podle mediánu	hodnota mediánu
krádež — § 247/1	1.	0,697 HV = 1 %	1.	0,785 HV = 1 %
ubližení na zdraví — § 221/1	2.	0,965 nevýznamné	3.	1,339 HV = 5 %
útok na veř. činitele — § 155/1, 2b	3.	1,093 HV = 1 %	2.	1,243 nevýznamné
rozkrádání majetku v soc. vlast. — § 132/1	4.	1,272 HV = 1 %	4.	1,392 nevýznamné
spekulace — § 117/1	5.	1,530 HV = 1 %	5.	1,458 HV = 1 %
hanobení republiky a jejího předst. — § 103	6.	1,889 HV = 1 %	6.	1,833 HV = 5 %
podplácení — § 161/1,2	7.	2,107	7.	1,925

útoku na veřejného činitele a ubližení na zdraví. U těchto deliktů se nejvýrazněji projeví tendence k pozitivní aktivitě. Na dalších místech rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, spekulace, hanobení republiky a jejího představitele a nakonec podplácení.

Sumárně můžeme konstatovat, že na základě analýzy výpovědí dotázaných lze předpokládat výrazně lepší šance na žádoucí angažovanou reakci občanů u deliktů proti zájmům konkrétních osob (osobní vlastnictví — tělesná integrita) než u zhruba stejně závažných útoků proti zájmům celospolečenským (v ekonomické i mocenské sféře).

3.3. Vztahy k sociálním a demografickým znakům

Tendence k angažovanosti v obou částech federace jsou u obou typů interakcí v podstatě shodné (ve 12 ze 14 sledovaných vztahů nebyly zjištěny statisticky významné rozdíly). Výjimku představují interakce P u hanobení republiky a jejího představitele (hladina významnosti 1 %) a interakce O u ubližení na zdraví (hladina významnosti 5 %), vykazující poněkud větší tendenci k angažování u respondentů žijících v SSR.

Tyto výsledky ukazují, že není třeba uvažovat o podstatně odlišném řešení dané problematiky v ČSR a SSR.

Pokud jde o *pohlaví* dotázaných, projevuje se v interakci P u všech typů deliktů (a to i tam, kde nebylo dosaženo hladiny významnosti 5 %) u mužů zcela pravidelně vyšší podíl odpovědi č. 1 (zabránit činu) a u žen opět s téměř stejnou pravidelností vyšší podíl odpovědi č. 2 (dát najevo odsudek činu). Podobně je tomu také u interakce O, kde se rovněž — byť ne tak výrazně — u mužů projevuje silnější tendence k samostatné aktivitě v odpovědi č. 1 (oznámit SNB), vyrovnávaná u žen vyšším podílem odpovědi č. 2 (neoznamovat, ale vypovídat pravdu).

Z těchto znaků je zřejmé, že rozdíly mezi odpověďmi mužů a žen jsou determinovány především přirozenými biologickými rozdíly mezi pohlavími a do jisté míry i určitými rozdíly v průměrných sociálních pozicích mužů a žen.

Poněkud odlišná situace vznikla jen u výpovědi v případě podplácení, k němuž ženy zaujaly u obou interakcí zřetelně blahovlnnější postoj, zřejmě ovšem jen proto, že zde bylo jako příkladu použito motivace „získat byt pro rodinu“. Lze předpokládat, že u jiných „neutrálnějších“ případů podplácení by k těmto odchylkám pravděpodobně nedošlo.

Věk dotázaných vystupuje ve statisticky významných závislostech jen v 6 ze 14 zkoumaných vztahů. Z toho však neplyne, že bychom mohli jeho význam bagatelizovat.

Přehlédneme-li totiž souhrnně (bez ohledu na statistickou významnost) odpovědi týkající se interakce P u všech typů deliktů, můžeme již na první pohled konstatovat zřetelnou pravidelnost, s níž se skupina 40–54 let objevuje buď na prvním (4×), nebo nejvýše na druhém (3×) místě podle velikosti proporce odpovědi č. 1 (aktivní zásah). Průměr pořadí této skupiny podle uvedeného znaku u všech typů deliktů má hodnotu 1,43. Naproti tomu u skupiny respondentů ve věku od 55 let je průměr pořadí již 2,14, u skupiny 25–39 let 2,64 a konečně u nejmladší skupiny 18–24 let 3,79.

Podobně je tomu i u interakce O, kde je v případě odpovědi č. 1 skupina 40–54 let pětikrát na prvním místě, jednou na 1.–2. a jednou na 2. místě; má tedy průměr pořadí 1,2. I posloupnost ostatních skupin podle průměru pořadí je stejná jako u interakce P: od 55 let 1,79; 25–39 let 3,14; 18–24 let 3,86.

Lze připustit, že tyto výsledky jsou do jisté míry ovlivněny určitými odlišnostmi v mentalitě jednotlivých věkových skupin, které se odrážejí v míře otevřenosti dotázaných či naopak rezervovanosti vůči tazateli. Nicméně však musíme tyto pravidelné difference pokládat za varovný signál, nasvědčující existenci podstatných deformací právního vědomí u příslušníků mladších věkových skupin (zhruba do 40 let) a zejména věkové skupiny nejmladší (do 25 let). Je proto třeba volit takové formy a metody právní výchovy, které by byly přiměřené těmto věkovým skupinám a zajišťovaly působení především na jejich příslušníky.

Souvislost s *velikostí místa bydliště* dotázaných byla zatím sledována jen u otázek věnovaných interakci P. Ze sedmi zkoumaných vztahů byla dvakrát (u podplácení a hanobení republiky a jejího představitele) zrna-

menána hladina významnosti 0,1 % a jednou (u spekulace) hladina významnosti 1 %; ve zbývajících čtyřech případech nebyly vykázané rozdíly statisticky významné.

Při souhrnném porovnání velikostních skupin obcí podle pořadí proporce odpovědi č. 1 u všech typů deliktů (tj. bez ohledu na statistickou významnost) můžeme pozorovat zajímavou pravidelnost: pořadí 1 u všech typů deliktů bez výjimky přísluší malým městům od 5000 do 10 000 obyvatel. Od tohoto vrcholu klesá proporce odpovědi očekávajících angažovanou reakci na obě strany. V průměru ještě celkem příznivá situace je v kategoriích větších vesnic a malých obcí městského typu (500–5000 obyvatel), kdežto shodný nejnižší průměr pořadí nacházíme jednak u velkoměst (100 000 obyvatel a více), jednak — překvapivě — u nejmenších obcí s méně než 500 obyvatel.

Tato data ukazují na význam atmosféry sociální kontroly chování jedince, jež je v menších obcích poměrně silná, kdežto v podmínkách velkoměsta je omezena na minimum.

Nejtěsnější závislosti ze všech zde sledovaných proměnných byly zjištěny u vztahu odpovědi o pravděpodobném chování dotázaných a údajů o *politické příslušnosti*.

Ze sledovaných 14 vztahů bylo u 8 dosaženo hladiny významnosti 0,1 %, u 3 hladiny 1 % a u 1 hladiny 5 %, přičemž vždy byl podíl odpovědi č. 1 u členů KSČ vyšší než u ostatních respondentů. Hladiny významnosti 5 % nebylo dosaženo jen u otázek týkajících se trestného činu krádeže.

Tyto výsledky odpovídají faktu, že strana ve své avantgardní roli sdružuje ve svých řadách podstatnou část občanů, rozhodnutých aktivně se angažovat ve společenském životě v zájmu socialismu, což pochopitelně zahrnuje i aktivní účast v boji proti rušitelům těchto zájmů.

U třídění podle *ekonomické aktivity* dotázaných nebyly zjištěny statisticky významné závislosti ani v jediném případě. Ani souborné srovnání pořadí jednotlivých kategorií ekonomicky činných dotázaných podle proporce odpovědi č. 1 u obou interakcí nevykazuje žádné pravidelné souvislosti.

Můžeme tedy konstatovat, že podle získaných výsledků typ ekonomické aktivity občana (a tedy v zásadě i jeho příslušnost k určité společenské třídě či skupině) není významným faktorem determinace jeho aktivity v boji proti kriminalitě.

U údajů o *rodinném stavu a počtu dětí* dotázaných, které byly sledovány z hlediska hypotézy, že by tyto faktory mohly ovlivňovat zejména hodnocení rizik aktivního zásahu, nebyla zjištěna statisticky významná závislost ani v jediném případě. Vesměs tu jde o drobné difference, nevykazující žádnou pravidelnost. Pokud se poněkud častěji vyskytuje podprůměrná proporce odpovědi č. 1 u kategorie svobodných, resp. bezdětných, jde zřejmě o derivát faktoru věku respondenta. Hledat by i jen dílčí determinanty angažovanosti občanů v této oblasti tudíž lze leda ve výjimečných případech, jakými mohou být např. sexuální a jiné útoky proti dětem apod.

4. ČINITELE ANGAŽOVANÝCH REAKCÍ

V této souvislosti by bylo možné vyslovit odůvodněné hypotézy o podmíněnosti angažovaného chování řadou parametrů osobnosti — např. temperamentu, agresivity, extrapunitivity, neuroticismu atd. Tuto psychologickou stránku problému jsme však vědomě pominuli, i když by mohla být přinejmenším teoreticky zajímavá. Šlo nám především o poznatky využitelné ve společenské praxi při centrálním rozhodování. Z těchto důvodů jsme se zaměřili výhradně na faktory sociální, které mohou být daleko spíše ovlivněny záměrnými sociotechnickými opatřeními.

Naše hypotézy se týkaly prověrky vlivu těchto skupin činitelů sociální (resp. sociálně psychologické) povahy:

1. postojů k orgánům činným v trestním řízení,
2. etického hodnocení konkrétních deliktů,
3. rizik angažovaných reakcí,
4. rozporů mezi vlastním hodnocením deliktu a očekávaným trestem v případě trestního postihu.

Dále se pokusíme objasnit alespoň v hlavních rysech vliv uvedených činitelů na tendence občanů k angažovaným reakcím.

4.0. *Postoje občanů k orgánům činným v trestním řízení*

Orgány činné v trestním řízení jsou bezprostředně povolány k odhalování, stíhání a trestání deliktů, takže aktivní vystoupení občanů proti trestné činnosti mají objektivně povahu pomoci těmto orgánům při plnění jejich profesionálních povinností a jsou zřejmě i subjektivně občany takto pocítována. Vycházeli jsme proto z hypotézy, že čím kladnější vztah má občan k těmto orgánům, tím vyšší je pravděpodobnost jeho angažovaného chování.

K charakteristice postojů k orgánům činným v trestním řízení jsme použili syntetické otázky, jež sice ve své formulaci akcentuje spíše racionální prvky (názor na kvalitu plnění úkolů), ale poukazem na smysl dané činnosti dává podnět i k uplatnění emocionální stránky postoje:

„Na řešení otázek trestné činnosti se u nás podílejí pracovníci bezpečnosti, prokuratury, soudů a dalších orgánů. Zajímá nás váš názor na to, zda tito pracovníci plní své úkoly svědomitě, nezaujatě a na patřičné úrovni v zájmu většiny občanů či nikoli.“

Zjišťovali jsme postoje dotázaných osob k příslušníkům Sboru národní bezpečnosti, prokurátorům, soudcům z povolání, soudcům z lidu, advokátům a příslušníkům Sboru nápravné výchovy.

Možné odpovědi tvořily čtyřstupňovou škálu (první dvě odpovědi vyjadřovaly kladné hodnocení a poslední dvě záporné hodnocení):

1. Téměř všichni plní své úkoly svědomitě, nezaujatě a na patřičné úrovni v zájmu většiny občanů.

2. Takto jich pracuje většina.

3. Není mezi nimi mnoho těch, kteří by takto pracovali.

4. Takto mezi nimi nepracuje téměř nikdo.

Distribuce odpovědí na danou otázku je uvedena v následující tabulce:

Tabulka 3

Odpovědi	Príslušníci SNB	Prokurátoři	Soudci z povolání	Soudci z lidu	Advokáti	Príslušníci SNV
1. Všichni plní	23	27	30	22	22	12
2. Většina plní	40	35	36	30	35	17
3. Není jich mnoho	28	11	11	15	16	9
4. Téměř nikdo	3	2	2	6	4	4
5. Bez názoru	6	25	21	27	23	58

Z tabulky vyplývá, že s výjimkou skupiny příslušníků SNB byl zjištěn u všech kategorií vysoký podíl odpovědí (21–58 %) „nemám na to žádný názor“, nasvědčující potřebě utužovat kontakty těchto orgánů s veřejností a popularizovat jejich práci.

Vyloučíme-li tyto neurčité odpovědi, obdržíme podle podílu hodnocení (tj. odpovědi č. 1 a 2) následující pořadí:⁴⁾

1. soudci z povolání 38 %
2. prokurátoři 83 %
3. advokáti 74 %
4. soudci z lidu 70 %
5. příslušníci SNV 68 %
6. příslušníci SNB 66 %

Vztah mezi postoji občanů k jednotlivým skupinám těchto pracovníků a pravděpodobností jejich angažovaného chování zachycuje následující tabulka, vyjadřující počty statisticky významných závislostí:

⁴⁾ Lze odůvodněně předpokládat, že v současné době bude pozitivní hodnocení uvedených pracovníků ze strany našich občanů ještě poněkud vyšší. Tomu nasvědčují veškeré výsledky našich výzkumů, ze kterých je patrné, že v období od r. 1970 nastal kvalitativní skok v nazírání lidí, byla utužena sebekázeň našich občanů, posílena vážnost k právu a jeho institucím a celkově došlo k posílení kladných prvků v právním vědomí našich občanů. Proto můžeme důvodně předpokládat, že došlo i k výraznějším pozitivním posunům v hodnocení pracovníků činných v trestním řízení.

Tabulka 4

Tendence k aktivním reakcím ve vztahu k trestnému činu	Skupiny pracovníků					
	příslušníci SNB	prokurátoři	soudci z povolání	soudci z lidu	příslušníci SNV	advokáti
krádež	++			+++		
útok na veř. činitele	+++	+++	+++	+++	+++	
spekulace	+++	+++	+	+++	+++	
rozkrádání maj. v soc. vlast.	+++	+++	+	+++	+++	
podplácení ve správ. řízení	+++	+++	+	+++	++	+
hanobení republiky	+++	+++	+++	+++	++	+
ublížení na zdraví	++	++	++	+++	+++	+

Nejtěsnější závislost tendencí k aktivním reakcím na trestnou činnost vidíme u názorů na soudce z lidu. Zde patrně působí určitý faktor společný pro obě proměnné, který můžeme označit jako obecnou tendenci k občanské angažovanosti. Logicky vysvětlitelný je i daleko nejslabší vliv postojů ke skupině advokátů na tendence k angažovaným reakcím, odpovídající jejich specifické roli v trestním řízení.

Ze skupin profesionálních pracovníků státních orgánů se závislost pravděpodobné aktivní reakce na trestnou činnost nejvýrazněji projevuje u názorů na činnost příslušníků SNB; dále následují prokurátoři, příslušníci SNV a soudci z povolání.

Celkově můžeme shrnout, že tyto výsledky potvrzují platnost hypotézy o významném determinujícím vlivu postojů občanů k pracovníkům orgánů činných v trestním řízení na tendence k aktivnímu vystupování proti trestné činnosti. Zvláštní význam zde má zejména posilování důvěry veřejnosti k příslušníkům SNB.

4.1. Etické hodnocení konkrétních deliktů

K měření etického hodnocení jednotlivých deliktů bylo nutno použít techniky charakterizované vysokou citlivostí a současně univerzálností. Těmto požadavkům vyhovovala technika fiktivního souzení vyvinutá pracovníky výzkumného týmu.

Její výchozí myšlenkou je předpoklad, že s dostatečně hlubokým mo-

rálním odsudkem určitého jednání je spjato i cítění trestuhodnosti takového skutku. Dotazovaným se předkládá vylíčení několika smyšlených skutků; jejich úkolem je vžít se do fiktivní role soudce a zvolit u každého z těchto skutků podle svých představ o spravedlnosti jedno z rozhodnutí uvedených na této pořadové stupnici:

Netrestat, protože na tom není nic zlého	01	
Netrestat, protože to sice není správné jednání, ale není tak závažné, aby stálo za to se jím zabývat	02	
Vyřešit případ pokutou do 500 Kčs	03	
Podmíněné odsouzení	do 14 dnů	04
	od 15 dnů do 1 měsíce	05
	na více než 1 měsíc do 3 měsíců	06
	na více než 3 měsíce do 6 měsíců	07
	na více než 6 měsíců do 1 roku	08
	na více než 1 rok do 2 let	09
Odnětí svobody nepodmíněně	do 1 měsíce	10
	na více než 1 měsíc do 3 měsíců	11
	na více než 3 měsíce do 6 měsíců	12
	na více než 6 měsíců do 1 roku	13
	na více než 1 rok do 2 let	14
	na více než 2 roky do 5 let	15
	na více než 5 let do 10 let	16
	na více než 10 let	17

Závislost angažované reakce občanů na etickém hodnocení konkrétního deliktu byla zkoumána u dvanácti skutků (respektive konkrétních případů těchto skutků), z toho u čtyř (rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, krádeže, spekulace a úmyslného ublížení na zdraví) opětovně v obou výzkumných akcích z r. 1970 a 1972. Celkem tedy bylo statisticky hodnoceno 16 položek.

Ve 14 z těchto položek byla zjištěna statisticky vysoce významná závislost na hladině významnosti 0,1 %, což odpovídá platnosti hypotézy o *existenci přímé statistické závislosti pravděpodobnosti angažované reakce občanů na určitý delikt na intenzitě mravního hodnocení (odsudku) daného deliktu*.

Z toho plyne, že nemůžeme očekávat účinný, široký odpor veřejnosti proti těm typům trestné činnosti, jež dosud nejsou ve společenském právním vědomí stabilně spjaty s dostatečným mravním odsudkem. Z tohoto hlediska zasluhují zvláštní pozornost *rozdíly v etickém hodnocení různých typů deliktů*, jež jsme sledovali v našich výzkumech.

Empiricky zjištěná data, umožňující hodnotit rozdíly v etickém hodnocení sledovaných deliktů, jsou uvedena v tabulce č. 5.

Údaje uvedené v této tabulce nám umožňují porovnávat etické hodnocení různých deliktů jednak navzájem, jednak s příslušnými zákonnými trest-

ními vazbami, a u čtyř kategorií sledovaných v obou výzkumných akcích také v časové dimenzi.

Na základě výsledků našich výzkumů můžeme konstatovat zejména tyto skutečnosti:

1. U trestných činů, jež byly zkoumány jak v r. 1970, tak i v r. 1972, bez výjimky došlo ke zpřísnění postojů populace. Zvláště výrazné je toto zpřísnění u skutkových podstat rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví a spekulace. Tento fakt lze pokládat mimo jiné za zřejmý důsledek úspěšného konsolidačního úsilí, zaměřeného na překonávání ideologických škod vzniklých v krizovém období i v letech tomuto období předcházejících.

2. Pořadí intenzity mravního odsudku různých deliktů ve společenském právním vědomí se ani zdaleka neshoduje s jejich pořadím podle přísnosti příslušných trestních sazeb. Posun k přísnějšímu hodnocení vzhledem k trestní sazbě můžeme sledovat:

- u ublížení na zdraví, přečinu příživnictví a u neoprávněného užívání cizího motorového vozidla;
- praktickou shodu u krádeže, opilství a hanobení republiky;
- posun k mírnějšímu hodnocení u útoku na veřejného činitele, spekulace, podplácení ve správním řízení a v hospodářské věci a u přijímání úplatku.

3. Tendence k přísnějšímu hodnocení (a tedy i k angažovanějším reakcím) se uplatňují zejména u deliktů proti zájmům jednotlivých, individuálně určitých občanů, tj. u násilných trestných činů, krádeže a neoprávněného užívání cizího motorového vozidla. Naopak tendence k mírnějšímu hodnocení se projevují spíše u činů poškozujících nebo ohrožujících buď bezprostřední zájem společnosti (rozkrádání, spekulace, hanobení republiky) nebo zájem individuálně neidentifikovaných osob (opilství, úplatkářství).

Větší morální odsudek a ochota angažovat se u trestných činů proti zájmům jednotlivce jsou způsobeny momentem vcítění se do zážitků poškozeného („to by se mohlo stát i mně“), pocitem vlastního bezprostředního ohrožení takovými činy. Působí zde však do jisté míry i negativní vlivy z nedávných krizových let, kdy došlo k oslabení ideového působení v duchu socialistického kolektivismu.

4. Příznivěji se jeví situace co se týče morálního odsudku a pozitivní angažovanosti u činů, jež mají povahu „klasické“ kriminality, tj. u skutků, které jsou za delikty pokládány prakticky všemi historickými společenskými typy (jde o násilné útoky a zmocnění se cizí věci).

5. I přes malé zlepšení v r. 1972 trvá nepříznivý posun v etickém hodnocení mezi trestnými činy krádeže a rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví.

6. Velmi nepříznivá situace je u trestného činu opilství. Více než čtvrtina občanů u takového činu (uvedli jsme příklad opilého řidiče, jehož nezpůsobilost k řízení byla prokázána nehodou) nepokládá za potřebné použít jakékoli sankce a další třetina by se spokojila s administrativní pokutou

Tabulka 5 Distribuce odpovědí vyjadřujících etické hodnocení jednotlivých deliktů

Pol.	Rok dotazování	Delikt	Podíl v odpovědi %					nad horní hranicí sazby
			bez záporného hodnocení (01)	něvyžadujících sankci (01 + 02)	pro administrativní sankci (03)	pod úrovní soudního postihu celkem (01 + 02 + 03)	pod dolní hranicí sazby celkem	
1	1970	útok na veřejného činitele (§ 155/1,2b)	1,2	5,0	13,1	23,1	56,8	0,3
2	1972	přijímání úplatku (§ 160/1,3)	5,8	19,6	21,4	40,9	68,7	0,1
3	1970	rozkrádání majetku v soc. vl. (§ 132/1a)	1,2	4,8	41,7	46,7	66,1	0,3
4	1972	dtto	1,1	5,3	23,5	28,8	53,9	—
5	1970	krádež (§ 247/1)	0,5	1,3	25,2	26,5	47,8	0,4
6	1972	dtto	0,1	0,8	20,3	21,1	45,2	0,2
7	1970	spekulace (§ 117/1)	5,8	17,4	85,8	53,2	65,5	0,2
8	1972	dtto	5,5	15,6	21,2	36,8	57,6	0,2
(a)	(b)	(c)	(d)	(e)	(f)	(g)	(h)	(i)

(a)	(b)	(c)	(d)	(e)	(f)	(g)	(h)	(i)	(j)
9	1972	podplácení v hosp. věci (§ 161/1,2)	20,0	60,4	20,5	80,9	80,9	19,1	
10	1970	podplácení ve správ. řízení (§ 161/1,2)	16,2	56,2	28,2	84,4	84,4	15,5	0,1
11	1970	hanobení republ. a jejího předst. (§ 103)	7,9	30,2	25,0	55,2	55,2	42,0	2,9
12	1972	neopr. užívání cizího mot. voz. (§ 209a/1)	0,9	3,2	19,7	22,9	22,9	75,3	1,4
13	1970	ubližení na zdraví (§ 221/1)	0,5	3,9	24,4	28,3	28,3	69,7	2,2
14	1972	dtto	0,7	2,5	14,8	17,3	17,3	80,4	2,3
15	1972	opilství (§ 201)	8,8	25,8	29,4	60,8	60,8	38,3	1,1
16	1972	přečin příživnictví (§ 10 zák. o přeč.)	6,2	21,0	10,8	31,8	31,8	60,9	7,7

do 500 Kčs. Jde zřejmě o hromadně se vyskytující delikt, což je zvláště nebezpečné s ohledem na prudce rostoucí stupeň motorizace.

7. Závažná situace je u trestné činnosti korupční povahy. Téměř pětina občanů nevidí v podplácení nic zlého a více než čtyři pětiny z nich je nepokládají za tak závažné, aby jeho pachatel zasluhoval alespoň podmíněný trest odnětí svobody do 14 dnů. Dokonce ani přijímání úplatků (jež v použitém příkladu nemohlo být ospravedlňováno tlakem nějaké naléhavé potřeby) se nesetkává s dostatečným odsudkem. Je hodnoceno zřetelně mírněji než např. prosté ublížení na zdraví a další delikty ohrožené podstatně mírnějšími tresty.

4.2. Rizika angažované reakce

Socialistická společnost přiznává aktivní účast občana v boji proti kriminalitě obecně velmi pozitivní ocenění. Z toho ovšem naprosto neplyne, že by taková aktivita byla spjata se zárukou, že danému občanu nepřinese i některé nepříznivé následky. Účast na boji s trestnou činností (jak profesionální, tak dobrovolná) zřejmě nikdy nebude moci být zbavena určitého rizikového prvku. Pojem „riziko“ zde chápeme v nejširším slova smyslu jako větší či menší pravděpodobnost jakýchkoli pro subjekt nepříznivých následků jeho aktivity. Lze předpokládat, že vědomí rizika v převážné většině případů oslabuje motivaci subjektu k takové aktivitě.

Možná rizika aktivity jsou neobyčejně mnohotvárná a proměnlivá v závislosti na konkrétní situaci. Na rozdíl od ostatních sledovaných činitelů proto nebylo možno použít otázek, jež by umožňovaly přesnější kvantitativní zhodnocení jejich vlivu, protože bychom se vystavovali nebezpečí, že kategorizace odpovědí bude respondentům vnucovat naše apriorní představy. Na vliv a formy tohoto faktoru proto usuzujeme na základě spon-tánních, volných odpovědí na široce formulovanou otevřenou otázku:

„V poslední době se mluví a píše o tom, že občané málo pomáhají státním orgánům v boji proti trestné činnosti, málo oznamují trestné činy, zřídka zabraňují pachatelům v jejich činnosti apod. V čem jsou podle vašeho názoru hlavní příčiny tohoto stavu?“

Jednotlivé odpovědi byly roztrženy do 8 typických skupin:

1. Nesouhlas s názorem, že situace je tak nepříznivá	1,8
2. Špatný morální stav společnosti	33,6
3. Nechuť podporovat současné zřízení	2,6
4. Obava z blíže neurčených nepříjemností	7,5
5. Obava z pomsty pachatele	11,6
6. Nedůvěra ke státním orgánům, kritický postoj k nim, špatné zkušenosti s nimi	22,8
7. Obava z nepříjemností spojených s účastí na trestním řízení např. v roli svědka	10,9
8. Obava z nepříznivé reakce okolí	3,6
9. Ostatní odpovědi	5,6
Celkem	100 %

Prvé tři kategorie se netýkají rizik angažované reakce, ale celkového stavu společenského vědomí. Stručně můžeme konstatovat, že jen nepatrná část populace pokládá daný stav občanské aktivity za uspokojivý. Zhruba třetina poukazovala na příčiny spočívající v obecně špatném morálním stavu společnosti — lhostejnost, sobectví, pohodlnost atp., tedy v podstatě na silný vliv maloburžoazní mentality, která v naší společnosti nejen přežila z doby kapitalismu, ale ve značné míře regenerovala v důsledku oslabení ideologické práce a jiných chyb zejména v průběhu šedesátých let s vyvrcholením v letech 1968—1969.

Různá rizika aktivního vystoupení proti trestné činnosti jsou více či méně výrazně zmiňována ve více než 50 % odpovědí. Podrobnější číselný rozbor zde není prakticky možný; nebyl by ani účelný, protože odpovědi zachycují stejně jen určitou celkovou atmosféru a nikoli konkrétní události a situace. Omezíme se proto jen na výčet jednotlivých charakteristických prvků, jak se s nimi setkáváme v odpovědích.

Obava z pomsty pachatele je velmi častá; také objektivně představuje (alespoň u přímého vystoupení proti pachateli v situaci místa a doby činu) základní riziko.

Nebezpečí pachatelovy msty zřejmě nelze obecně odstranit, dokud nezmizí kriminalita. Můžeme ovšem usilovat o omezení tohoto rizika na únosnou míru, a to zejména účinnými sankcemi za jakékoli takto motivované skutky. V našem platném trestním právu je tato motivace okolností podmiňující použití vyšší trestní sazby jen u trestného činu ublížení na zdraví podle § 221 tr. z. (nikoli již u § 222 tr. z.) a trestného činu poškozování cizí věci podle § 258 tr. z. De lege fereuda by patrně bylo účelné uvažovat o posílení trestněprávní ochrany občanů, kteří — ač nejsou k tomu povolány veřejnými činiteli — se tak či onak podílejí na potírání kriminality, a to jednak rozšířením speciálních ustanovení o svědčích na oznamovatele trestných činů a na osoby, které jednaly ve snaze přerušit trestnou činnost, zabránit jejímu pokračování, zadržet pachatele apod., jednak rozšířením zvláštní ochrany těchto osob i na méně nebezpečné útoky proti tělesné integritě, útoky proti cti a nebezpečí vyhrožování.

Nepříjemnosti spojené s účastí na trestním řízení — z některých odpovědí je zřejmé, že v části populace dosud přetrvává neracionální „strach před talárem“, pocit nejistoty v neznámém prostředí jednacích síní apod. Z řady důvodů nelze zbavit trestní řízení jistého minima forem, zajišťujících jeho spolehlivost a důstojnost. O to důležitější však je, aby se občané v denním životě neustále přesvědčovali o tom, že socialističtí prokurátoři a soudci jsou stejnými lidmi jako ostatní. Hodně zde záleží na kultivovaném demokratickém vystupování, vhodné formě jednání s lidmi, citlivém přístupu k nim atp.

Dostí četné jsou poukazy na *neplodnost oznamování trestných činů*. Poměrně četné (zřejmě nikoli bezdůvodné) jsou názory, že orgány činné v trestním řízení jsou často pasivní vůči oznámení občanů, takže tato forma jejich aktivity nejednou vyznívá do prázdna.

Překvapivě četné jsou projevy obav z neúměrné *ztráty času* v důsledku

účasti na procesních úkonech. Bylo by tedy zřejmě v zájmu zvýšení aktivity občanů v boji proti kriminalitě, aby procesní hospodárnost byla hodnocena nejen z hlediska daného orgánu, ale především z hlediska občanů, kteří se mají na procesním úkonu podílet.

K nepříjemnostem účasti na trestním řízení patří konečně i nikoli ojedinělé odpovědi, poukazující na *nevhodné chování* některých orgánů vůči oznamovatelům a svědkům (nezdvořilost, podezíravost, nevšímavost apod.).

Obavy z nepříznivé reakce okolí sice ve výslovné formulaci nejsou mezi odpověďmi příliš četné, ale je nutno se obávat, že právě ony jsou skryty v dosti častých neurčitých odpovědích č. 4 („blíže neurčené nepříjemnosti“).

Nasvědčuje tomu např. skutečnost, že tendence k angažovaným reakcím jsou nejslabší na jedné straně u obyvatel velkých měst, na druhé straně však (překvapivě) i u obyvatel nejmenších obcí. Lze to patrně vysvětlit tím, že obyvatel malé obce je podstatně omezen v možnostech volby svých sociálních kontaktů, takže je mnohem závislejší na vesnickém společenství než obyvatelé obcí větších.

V tomtéž smyslu svědčí i již uvedené poznatky o významných deformacích společenského právního vědomí ve sféře mravního hodnocení některých deliktů. Pokud je v určitém prostředí — ať již jde o malé základní skupiny sociální mikrostruktury, rozmanité mezostrukturální útvary či celé společenské vrstvy — některý typ delinkventního chování buď zcela tolerován, nebo sice odsuzován, ale s přísností výrazně menší než odpovídá normám platného práva, nutně to působí jako mimořádně silný faktor potlačující u občanů tendenci k aktivnímu vystoupení proti trestné činnosti daného typu.

Za těchto podmínek totiž takové vystoupení bezprostředně ohrožuje sociální pozici subjektu v dané skupině a touto pozicí determinované sociální kontakty, což jsou hodnoty pro valnou většinu občanů velmi významné.

Poznatky o příznivých změnách v etických postojích populace v období mezi první a druhou výzkumnou akcí nás opravňují k prognóze, že nežádoucí vliv tohoto faktoru bude postupně slábnout. Ještě dlouho však nebude bezvýznamný, a proto je nutno proti němu trvale soustřeďovat působení socialistické právní výchovy občanů.

4.3. Rozpory mezi vlastním hodnocením deliktu a očekávaným rozhodnutím soudu

Poznatky o diferencích v hodnocení různých deliktů i některé další poznatky, jež jsme získali v první výzkumné akci (1970), nás vedly k vytyčení hypotézy, že v motivaci angažovaných reakcí občanů na trestnou činnost působí jako významný faktor také vztah mezi intenzitou občanova mravního odsudku určitého deliktu a přísností skutečného soudního rozhodnutí, jaké by tento občan v daném případě očekával.

Jde tu o rozpor nikoli mezi právním vědomím občana a realitou trestní praxe, ale o rozpor mezi dvěma stránkami občanova právního vědomí,

totiž mezi jeho právním citěním a jeho představami o reálné trestní praxi.

Předpokládali jsme, že tento rozpor oslabuje motivaci k angažovanému chování, a to v obou svých možných podobách:

- je-li občanem očekávané reálné rozhodnutí zřetelně přísnější než jeho vlastní hodnocení (mravní odsudek) daného činu, vyvolává to v něm názor, že aktivním vystoupením směřujícím proti pachateli by přispěl — bez ohledu na to, že čin sám rovněž v určitém stupni odsuzuje — k nepřiměřeně přísnému (a v tomto smyslu nespravedlivému) rozhodnutí;
- pokud naopak občan předpokládá, že o daném skutku by bylo rozhodnuto podstatně mírněji, než jak požaduje jeho vlastní hodnocení tohoto skutku, může to v něm vyvolat pocit, že snaha přispět ke stíhání pachatele je zbytečná, že očekávaný výsledek nestojí za námahu a nepříjemnosti spojené s aktivním vystoupením.

Abychom se mohli pokusit o statistické ověření platnosti této hypotézy,⁵⁾ zařadili jsme do druhé výzkumné akce (1972) ke všem devíti případům zařazeným do dotazníku vedle otázky zaměřené na vlastní etické hodnocení též otázku zaměřenou na respondentem očekávané reálné rozhodnutí (u obou otázek bylo použito totožné sedmnáctimístné pořadové stupnice odpovědí — viz str. 136, což umožňuje přímé srovnávání výsledků):

„Nyní by nás zajímalo, jakou máte představu o tom, jak by asi rozhodl o takovém činu na základě platných zákonů skutečný soud v případě, že by tento čin byl žalován a spolehlivě dokázán. Jestliže o tom nemáte ani přibližnou představu, nemusíte odpovídat.“

Předem poznamenejme, že možnosti neodpovědět pro nedostatek byt jen přibližné představy o očekávaném rozhodnutí využil poměrně značný počet dotázaných — od 20,0 % u ublížení na zdraví do 26,7 % u podplácení. Informovanost naší populace o této významné oblasti platného práva a jeho praktické aplikaci je tedy zřejmě neuspokojivá.

Pro úhrnné vyjádření vlivu sledovaného faktoru v obou jeho složkách jsme použili výpočtu Spearmanova koeficientu pořadové korelace mezi odpověďmi vyjadřujícími vlastní respondentovo hodnocení daného deliktu a odpověďmi týkajícími se respondentem předpokládaného skutečného rozhodnutí. Výpočty byly provedeny vždy pro dva dílčí výběrové soubory, z nichž první tvořili občané s vyjádřenou tendencí k aktivní reakci a druhý respondenti ostatní.

Naše hypotéza předpokládá významně vyšší hodnoty uvedeného koeficientu (tj. vyšší těsnost vztahu mezi vlastním hodnocením a očekávaným rozhodnutím, odpovídající menší míře rozporů mezi těmito proměnnými) u prvního dílčího výběrového souboru. Významnost rozdílů mezi koeficienty jsme testovali za použití kritéria Z.

⁵⁾ Statistické hodnocení výsledků je u této hypotézy podstatně obtížnější než u hypotéz předcházejících zejména s ohledem na to, že zde pracujeme vždy se třemi proměnnými a dvěma dílčími výběrovými soubory; jak uvidíme, promítné se to i v nižší statistické spolehlivosti závěrů.

Obdrželi jsme výsledky uvedené v následující tabulce:

Tabulka 6

Delikt	Spearmanův koeficient pořadové korelace		
	v souboru s tendencí k aktivní reakci	v souboru ostatních respondentů	významnost rozdílu
krádež	0,3869 ± 0,0310	0,4552 ± 0,0438	Z = 1,250 nevýznamný
spekulace	0,6324 ± 0,0313	0,4598 ± 0,0300	Z = 3,852 HV 1 %
opilství	0,5387 ± 0,0434	0,5114 ± 0,0251	Z = 0,509 nevýznamný
rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví	0,6243 ± 0,0301	0,5494 ± 0,0267	Z = 1,823 HV 10 %
podplácení v hospodářské věci	0,4017 ± 0,0714	0,4357 ± 0,0273	Z = 0,445 nevýznamný
přijímání úplatku	0,4243 ± 0,0452	0,4707 ± 0,0292	Z = 0,867 nevýznamný
ublížení na zdraví	0,5767 ± 0,0281	0,5021 ± 0,0314	Z = 1,765 HV 10 %
přečin příživnictví	0,6007 ± 0,0403	0,5261 ± 0,0253	Z = 1,702 HV 10 %
neoprávněné užívání cizího motorového vozidla	0,5009 ± 0,0273	0,5622 ± 0,0362	Z = 1,319 nevýznamný

Prosté porovnání hodnot koeficientů v obou souborech nepřináší uspokojivé výsledky (z 9 případů jen v pěti odpovídá směr zjištěného rozdílu naší hypotéze). Jakmile však přihlídneme ke statistické významnosti rozdílů mezi koeficienty, zjišťujeme, že z rozdílů opačného směru nedosahuje ani jediný nejskromnější desetiprocentní hladiny významnosti, kdežto rozdíly odpovídající svým směrem naší hypotéze jsou na této hladině významné 4 a jeden z nich dosahuje dokonce hladiny významnosti 1 %. (Tomu odpovídá také skutečnost, že intervaly spolehlivosti se nepřekrývají právě jen u těchto rozdílů.)

Vezmeme-li navíc v úvahu, že menší četnosti dílčích souborů ztěžují dosažení statisticky významnějších výsledků (tj. zvětšují vliv nahodilých

prvků) a že zde působí řada složitých dalších vlivů (nevyrovnané četnosti dílčích souborů u jednotlivých deliktů, rozdíly v těsnosti celkové vazby mezi vlastním hodnocením a očekávaným hodnocením aj.), můžeme i na základě těchto výsledků usuzovat na platnost shora uvedené hypotézy.

Pokud jde o samostatné působení každé z obou složek sledovaného faktoru, můžeme již na základě poznatků o tom, že intenzita trestní represe podle zákonných trestních sazeb je vcelku zřetelně přísnější, než jakou požaduje právní citění naší populace, předpokládat, že významněji se bude uplatňovat spíše prvá složka — rozpor mezi mírnějším vlastním hodnocením deliktu a přísnějším očekávaným rozhodnutím.

Tabulka 7

Delikt	Podíly kombinací odpovědí (v %)					
	POR		S		PVH	
	A	N	A	N	A	N
krádež (§ 247/1)	29,7	37,1	28,3	24,3	43,0	38,6
spekulace (§ 117/1)	35,5	58,3	33,3	22,9	31,2	18,8
opilství (§ 201)	33,9	57,0	33,1	30,4	33,1	12,6
rozkrádání majetku v soc. vlastnictví (§ 132/1a)	42,9	57,5	34,6	29,3	22,5	13,1
podplácení v hospodářské věci (§ 161/1,2)	43,2	62,2	34,5	28,7	22,3	9,1
přijímání úplatků (§ 160/1,3)	27,6	44,2	30,6	31,8	41,8	24,0
ublížení na zdraví (§ 221/1)	30,8	38,8	32,0	34,6	37,2	26,7
přečin příživnictví (§ 10 zák. o přeč.)	26,1	51,6	19,0	24,0	54,8	24,4
neoprávněného užívání cizího motorového vozidla (§ 209/1a)	29,8	51,3	30,2	30,5	30,1	18,2
Průměr	32,0	52,5	30,9	28,5	37,9	19,0

Abychom získali přehled o vlivu těchto složek, rozdělili jsme u každého deliktu četnosti obou dílčích souborů do tří kategorií:

- kombinace odpovědi s přísnějším očekávaným rozhodnutím (POR),
- kombinace odpovědi se shodným očekávaným rozhodnutím s vlastním hodnocením (S),
- kombinace odpovědi s přísnějším vlastním hodnocením (PVH).

Přehled distribucí odpovědí podle těchto kategorií podává tabulka 7.

U všech sledovaných deliktů bez výjimky nalézáme (při nepodstatných diferencích u kategorie S) výraznou převahu odpovědi vyjadřujících mírnější vlastní hodnocení deliktu ve srovnání s očekávaným rozhodnutím u souboru respondentů bez tendence k aktivní reakci na daný delikt (průměrný rozdíl 20,5 %) a jen o něco málo slabší (průměrný rozdíl 18,9 %) převahu odpovědi s přísnějším vlastním hodnocením u souboru respondentů s tendencí k angažovanému chování.

Na základě těchto dat by bylo možné soudit, že jako zábrana v motivaci angažovaného chování působí jen prvá z obou složek zkoumaného faktoru, totiž nechuť přispět vlastní aktivitou k takovému rozhodnutí, jež by subjekt pocítoval jako nespravedlivě přísná. Naše data skutečně přinášejí důkazy toliko v tomto směru.

Naprostu však nemůžeme uzavřít, že by jimi byla vyvrácena možnost zábranných účinků druhé složky — pocitu zbytečnosti, neúčelnosti angažovaného chování. Musíme totiž mít na zřeteli, že zde může být tento vliv zakryt skutečností, že přísnost vlastního etického hodnocení deliktu sama o sobě vystupuje patrně jako vůbec nejzávažnější určující faktor aktivity. Také některé další vlivy (ordinální charakter použité stupnice, zněním otázky daný předpoklad, že čin byl žalován a spolehlivě dokázán aj.) mohou přispívat k zakrytí vlivu této složky ve statistických datech.

V každém případě je ovšem zřejmé, že prvá z obou těchto složek se uplatňuje v daleko hromadnějším měřítku a že patří k základním determinujícím činitelům angažovanosti občanů v boji proti kriminalitě.

5. ZÁVĚR

Zjištění týkající se tendencí občanů k aktivnímu uplatnění v boji proti kriminalitě, zákonitostí jejich angažovaného chování a společenských faktorů, které na ně působí, skýtají určitý podklad k vytváření optimálních podmínek pro společensky žádoucí motivaci občanů k pozitivní aktivitě. Poznatky, jež se z těchto zkoumání podávají, jsou podnětem i příspěvkem k upřesnění reálných možností využití občanů i širších kolektivů v boji s kriminalitou a zejména též umožňují blíže stanovit sféry (formy a prostředky) cílevědomého působení k tomu, aby se účast občana na boji s kriminalitou dále prohloubila.

Významná např. jsou již zjištění týkající se vztahů tendencí k angažovaným reakcím k sociálním a demografickým znakům, odhalující např. podstatné deformace právního vědomí u příslušníků mladších věkových skupin, dále neuspokojivou situaci v některých lokalitách danou minimem

atmosféry sociální kontroly u jednotlivců atd. a ukazující tedy, na které věkové kategorie, lokality apod. se v záměrném působení příslušnými prostředky zaměřit.

Významným východiskem jsou dále poznatky vztahující se i k vlastním činitelům angažovaných reakcí. Plyne z nich množství konkrétních úkolů a podnětů pokud jde o formování postojů občanů k orgánům trestního řízení, potřebu posilování vztahů důvěry k těmto orgánům, přetváření postojů veřejnosti k určitým deliktům, vyvození příslušných závěrů ze zjištěných tendencí občanů k přísnějšímu, resp. mírnějšímu hodnocení některých deliktů, odhaleného nesouladu s oficiálním nazíráním na některé delikty (podobně i pokud jde o otázky rizik angažovaných reakcí, absenci nepříznivých reakcí na společensky nebezpečné jednání, rozpory mezi vlastním hodnocením a očekávaným rozhodováním soudů atd.).

Postihnout a příznivě ovlivnit všechny faktory angažovaných tendencí v boji s kriminalitou a vytvořit postupně komplex optimálních podmínek pro společensky žádoucí motivaci občanů k pozitivní aktivitě není ovšem jen záležitostí právní výchovy. Týká se totiž výchovy socialisticky myslícího a jednatícího občana v nejširším smyslu, ale i jiných sfér mimo oblast výchovy. S tím pak souvisí, že působení na činitele aktivních tendencí v boji s kriminalitou je záležitostí státních orgánů, společenských organizací, ale i jednotlivých občanů.

Pro dnes tolik zdůrazňovanou oblast právní výchovy jsou pak poznatky o tendencích k angažovaným reakcím v boji s kriminalitou zcela nezbytným východiskem. Ukazují, jaké problémy na tomto úseku musíme prostředky právní výchovy postupně řešit. Z těchto poznatků lze dovodit i odpověď na otázky adekvátnosti prostředků, forem a metod ovlivňování aktivit občanů, dělby a organizace působení v tomto směru. Předložené poznatky rovněž ukazují, na které klíčové problémy aktivity občanů v boji s kriminalitou se v působení prostředky právní výchovy zaměřit.

Jde o to, abychom — vycházejíce takto z reálných představ o tendencích občanů k aktivnímu působení v boji s kriminalitou — formovali právní vědomí prostředky právní výchovy tak, aby v tendencích k pozitivní aktivitě, které jsou významným činitelem boje s kriminalitou ve společnosti socialistického státu, bylo dosaženo dalšího významného pokroku.

ИРЖИ НЕСКУСИЛ—МИКУЛАШ ТОМИН

Реакция нашей общественности на правонарушительное поведение в свете эмпирических исследований

РЕЗЮМЕ

1. Данные о состоянии правосознания имеют основное значение для принятия решений в области уголовной политики.

В Исследовательском институте криминологии при Генеральной прокуратуре ЧССР поэтому в последние годы осуществлены сравнительно обширные и с общественной точки зрения важные исследования в этой области, ориентированные также на проблематику активности нашей общественности в борьбе с уголовно нака-

зуемой деятельностью. В рамках этих исследований повышенное внимание уделялось, в частности, исследованию тенденций граждан к активной реакции на правонарушительное поведение в ситуациях, когда они становятся свидетелями такого поведения.

Основная тема этих исследований была избрана на основе анкетного обследования взглядов специалистов, осуществленного в 1970 году.

Результаты названного обследования убедительно показали, что активное участие граждан в борьбе с преступностью признается нашими специалистами в качестве чрезвычайно важного элемента усилий по ограничению и постепенному искоренению преступности.

Лишь в условиях социалистического общества имеются объективные условия для мобилизации граждан на активное участие в борьбе с преступностью.

Структура социалистических общественных отношений объективно воздействует на установление единства основных экономических и политических интересов всех трудящихся. Это единство — основное условие, облегчающее и стимулирующее активное включение преобладающего большинства граждан в борьбу с преступностью.

В нашем обществе, следовательно, бесспорно имеются объективные предпосылки для того, чтобы преобладающее большинство граждан участвовало в борьбе с преступностью. Это, однако, означает лишь констатирование возможности. Превращение этой возможности в действительность (или же масштабы этого превращения) обусловлено рядом других факторов, в частности тем, будут ли и в какой мере созданы оптимальные условия для общественно желательного стимулирования граждан к положительной активности.

Для того, чтобы такие условия были успешными, необходимо знать закономерности поведения граждан в случаях, когда они встречаются с преступной деятельностью, выявить те общественные условия, которые положительно или отрицательно воздействуют на активность граждан в борьбе с преступностью и раскрыть закономерности, причины и условия такой активности, вот цель названных выше исследований, осуществленных работниками Исследовательского института криминологии.

2. Исследования, результаты которых излагаются в статье, были осуществлены методом, обычным при обследованиях общественного мнения через сеть опросных пунктов Института по исследованию общественного мнения, размещенных по всей территории ЧССР пропорционально числу жителей в отдельных областях и в зависимости от величины населенного пункта.

Опрос производился техникой управляемого разговора, отбор совокупности опрошиваемых лиц был осуществлен на основе правил долевого отбора, комбинированного с умышленным отбором. Высокая степень репрезентативности дает возможность делать сравнительно очень надежные предположения для территории ЧССР в целом, территории национальных республик, а также для различных слоев наших граждан.

Данные, излагаемые в статье, относятся, прежде всего, к оценке результатов обследований тенденций граждан к спонтанным реакциям в случаях, когда граждане становятся свидетелями преступления или же узнают о нем. Тенденции к таким реакциям исследовались в двух направлениях — во первых, во взаимодействии с нарушителем (то есть в ситуации места и времени действия), а во вторых, во взаимодействии с органами, участвующими в уголовном производстве. Кроме того, эти данные относятся к исследованию некоторых факторов, оказывающих влияние на тенденции граждан к активной реакции на преступную деятельность.

Самое трудное в данных исследованиях заключалось в оперативном ограничении активного поведения граждан во взаимодействиях с нарушителем и с органами, действующими в уголовном производстве. Единственным вполне адекватным подходом было бы здесь наблюдение реального поведения совокупности людей в экспериментально созданных ситуациях. Однако реализация таких экспериментов в достаточно широких масштабах явно невозможна, и потому необходимо было искать иной путь, удовлетворяющий работе с широкой репрезентативной совокупностью граждан.

Из этого вытекало, что при невозможности отправляться от наблюдения поведения членов совокупности, надо было исходить из их показаний. Затем была возмож-

ность выбрать из двух видов таких показаний, а именно показаний о вероятной реакции других людей или о вероятной собственной реакции опрашиваемого.

Предпочтение было отдано второму варианту, а именно показаниям опрашиваемого о том, какова была бы вероятно его собственная реакция в данной ситуации. Несомненное наличие риска извращения принималось как факт, которой следует учитывать при интерпретации данных, особенно в том смысле, что в реальных реакциях граждан на конкретные преступления можно ожидать более низкого числа активных действий, чем это вытекало бы из показаний опрашиваемых.

При избрании типов правонарушений, которые должны были бы быть предметом обследования, исходили из соображения, что не было бы целесообразным исследовать отношение к очень тяжким преступлениям, так как в таком случае нельзя было бы предполагать достаточную надежность ответа опрашиваемых об их вероятных реакциях. Считалось более целесообразным ориентироваться на правонарушения, относящиеся к низшей половине шкалы важности преступления.

Из этих, в конце концов, были избраны такие правонарушения, которые в настоящее время по своему количеству или по другим основаниям представляют собой актуальную проблему, заслуживающую внимания. Суммарно можно констатировать, что на основе анализа показаний опрашиваемых можно предполагать значительно больше шансов на желаемую активную реакцию граждан при правонарушениях против интересов конкретных лиц (личная собственность, неприкосновенность личности), чем при одинаково важных посягательствах на интересы общества в целом.

Далее на основе исследований дается характеристика соотношения тенденций к активным реакциям в борьбе с преступностью и социальных и демографических признаков. Затем излагаются факторы активных реакций. Гипотезы обследования, о которых говорится, касались проверки влияния следующих групп факторов социального (или же социально-психологического) характера: 1. отношений к органам, участвующим в уголовном производстве; 2. этической оценки конкретных правонарушений; 3. риска активных реакций; 4. противоречий между собственной оценкой правонарушения и ожидаемым наказанием в случае привлечения к уголовной ответственности.

3. Констатации, относящиеся к тенденциям граждан к активному участию в борьбе с преступностью, закономерности их активного поведения и общественных факторов, на него воздействующих, дают известный материал для создания оптимальных условий для общественно желательного побуждения граждан к положительной активности. Данные, которые вытекают из этих исследований, являются импульсом для уточнения реальных возможностей использования граждан и крупных коллективов в борьбе с преступностью и вкладом в это дело, а также облегчают точнее установить сферы (формы и средства) целенаправленного воздействия, чтобы участие граждан в борьбе с преступностью еще более углублялось.

Интересы, например, констатации, относящиеся к соотношению тенденции к активной реакции и социальных и демографических признаков, вскрывающих, например, значительную деформацию правосознания у представителей более молодых возрастных групп, далее неудовлетворительное положение в некоторых местах, исходящее из минимума атмосферы социального контроля у отдельных лиц и т. д., и показывают, следовательно, на некоторые возрастные границы, места и т. п., на которые следует направить умышленное воздействие при помощи соответствующих средств.

Важным исходным пунктом являются далее данные, относящиеся к факторам активных реакций. Из них вытекает ряд конкретных заданий и импульсов, поскольку речь идет о формировании отношения граждан к органам, участвующим в уголовном производстве, необходимости укреплять доверие к этим органам, преобразовании отношения общественности к определенным правонарушениям, выводах соответствующих положений из установленных тенденций граждан к более строгой или же более мягкой оценке некоторых правонарушений, скрытого несогласия с официальными взглядами на некоторые правонарушения (равно и поскольку речь идет о вопросах риска активных реакций, отсутствие неблагоприятных реакций на обществен-

но опасные действия, противоречие между собственной оценкой и ожидаемым судебным решением и т. д.).

Выявить и воздействовать в благоприятном отношении на все факторы активных тенденций в борьбе с преступностью и постепенно создать комплекс оптимальных условий для общественно желательного побуждения граждан к положительной активности — это, конечно, не только дело правового воспитания. Это относится к воспитанию социалистически мыслящего и действующего гражданина в самом широком смысле, а также и иных сфер вне области воспитания. С этим же связано, что воздействие на факторы активных тенденций в борьбе с преступностью это дело государственных органов, общественных организаций, а также и отдельных граждан.

В настоящее время для столь акцентированной области правового воспитания данные о тенденциях к активным реакциям в борьбе с преступностью являются необходимыми исходными позициями. Они указывают, какие проблемы в этом секторе следует постепенно разрешать средствами правового воспитания. Эти данные могут также дать ответ на вопросы адекватности средств, форм и методов воздействия на активность граждан, разделения и организации воздействия в этом направлении. Представленные данные также показывают, на какие ключевые проблемы активности граждан в борьбе с преступностью следует направить воздействие средствами правового воспитания.

Речь идет о том, чтобы, с учетом реальных представлений о тенденциях граждан к активным действиям в борьбе с преступностью, формировалось правосознание средствами правового воспитания так, чтобы в тенденциях к положительной активности, которые являются важным фактором в борьбе с преступностью, в обществе социалистического государства, достигнуть дальнейшего значительного прогресса.

JIRÍ NEZKUSIL — MIKULÁŠ TOMIN

Response of Our Public to Delinquent Conduct in the Light of Empirical Research

SUMMARY

1. Knowledge of the state of legal consciousness is of fundamental importance for decisions in the punitive policy field.

In the Criminological Research Institute at the Prosecutor General Office of the Czechoslovak Socialist Republic extensive and socially relevant research in the field directed also to the problems of engagement of our public in the fight against criminal activities was therefore carried out in recent years. Within the research particular attention was paid especially to the inquiry into the tendencies of citizens to active reactions toward delinquent conduct in situations when they are witnessing such conduct.

The principal topic of the research was selected on the basis of an inquiry into the views of the professional public in 1970.

Results of the inquiry provided a convincing proof that active participation of citizens in the struggle with criminality is by our professional public recognised to be an exceptionally significant element of the efforts to curb and gradually to eradicate criminality.

Only in the conditions of socialist society are given the requisites for the mobilisation of citizens to active participation in the fight against criminality.

The structure of the socialist social relations affects the unification of the basic economic and political interests of the whole working population. This unity is the fundamental condition facilitating and stimulating the engagement of the great majority of the people in the fight against criminality.

Thus in our society are incontestably given objective prerequisites for the prevailing majority of citizens to share in the struggle with criminality. This, of course, does not mean just a statement of the existing opportunity. Conversion of such opportunity into reality (or the measure of conversion) is contingent upon a number

of other factors, in particular, whether and to what degree the best possible conditions for socially requisite motivation of citizens to positive activity will have been created.

For such efforts to be successful it is necessary to know the laws of conduct of citizens meeting with criminal activities; to detect social conditions affecting positively or negatively engagement of the citizens in the fight with criminality. It is in detecting the regularities, causes and conditions of such engagement that consists the purport of the above mentioned research carried out by the staff of the Criminological Research Institute.

2. The research, the results of which are dealt with in the treatise, was effected by methods normally employed for the investigation of public opinion through the questioner network of the Public Opinion Institute spread all over the territory of Czechoslovakia proportionally to the population in the various regions and the size of the place of residence.

Questioning was carried out by directed interview technique, the selection of the company of the persons interrogated was made on the basis of quota selection rules combined with deliberate selection. The high degree of representativeness allows to make relatively very reliable estimates for the whole territory of Czechoslovakia, the territories of the two National Republics as well as for various classes of our citizens.

The information presented in the treatise concerns above all the evaluation of the results of the investigation of the tendencies of citizens to spontaneous reactions in cases when citizens are witnessing a criminal offence or come to know of it. Tendencies to such reactions were investigated in two directions — on the one hand in interaction with the offender (i.e. in the situation of the place and time of the offence) and on the other in interaction with the agencies active in criminal proceedings. Further the information concerns the investigation of some factors affecting the tendencies of citizens to active reactions to criminal activities.

Operative definition of the engaged conduct of citizens in interaction with the offender and with the agencies active in criminal proceedings was most difficult in the research in question. The only fully adequate approach would be here observation of the actual conduct of a company of people in experimentally instigated situations. However to carry out such experiments on a wide enough scale is obviously impossible and therefore another way convenient for work with an extensive representative company of citizens had to be found.

It followed that it had been impossible to start from observation of the conduct of the company members but from their statements. It was then possible to choose between two kinds of such statements, i.e. on the likely reaction of other people or on the probable reaction of the person interrogated.

Preference was given to the second alternative — to the statement of the persons interrogated on how they themselves would be likely to react in the given situations. The undisputable risk of distortion was accepted as a fact which had to be taken into account in the interpretation of the data, especially, in the sense that in actual reactions of citizens to concrete criminal offences a lower share of engaged conduct can be expected than that as would follow from the statements of the respondents.

For the selection of the type of the delicts that were to be the object of inquiry it was considered that it would not be fitting to investigate attitudes to very serious criminal offences since sufficient reliability of the statements of those interrogated on their likely reactions could not possibly be assumed. It was thought more appropriate to aim at delicts lying in the lower half of the scale of gravity of criminal offences.

Out of these were finally selected delicts constituting today due to their frequency and for other reasons an actual problem deserving attention. Summarily it can be stated that, based on the analysis of the statements made by those interrogated, a much better chance for the desirable engaged reactions of citizens can be assumed with respect to delicts against the interests of actual persons (personal property —

bodily integrity) than with respect to roughly equally weighty attacks against the interests of the society as a whole.

Based on the research are furtheron characterized relations of tendencies to engaged reactions in the fight with criminal activities to social and demographic attributes. Factors of engaged reactions are then proceeded with. The hypotheses of the research under discussion concerned the examination of the influence of the following groups of factors of social (and social-psychological respectively) nature: 1. attitudes to agencies active in criminal proceedings; 2. ethical evaluation of actual delicts; 3. risks of engaged reactions; 4. discrepancies between the evaluation of the delict and the expected punishment in case of criminal prosecution.

3. The findings concerning the tendencies of citizens to active application in the struggle with criminality, the regularities of their engaged conduct and social factors affecting them, provide a certain basis for bringing about optimum conditions for a socially desirable motivation of citizens to positive activities. The knowledge resulting from the investigations is a spur for and a contribution to precisioning of realistic possibilities how to make use of citizens and wider collectives in the fight with criminality and, in particular, makes possible closer establishment of the spheres (forms and means) of purposeful operation leading to deeper participation of citizens in the struggle with criminality.

Significant for inst. are the findings concerning the relations of tendencies to engaged reactions to social and demographical attributes revealing for example substantial distortions of legal consciousness of younger age group members as well as the unsatisfactory situation in some localities given by minimum social control atmosphere of individuals etc. and pointing therefore to which age categories, localities etc. intentional operation of the proper means should be directed.

An important starting point is further the information relative to the factors proper of engaged reactions. From it follow numbers of concrete tasks and instillations with respect to the forming of attitudes of citizens to criminal proceedings agencies, to the need of strengthening the relations of trust in such agencies, of drawing corresponding conclusions from the ascertained tendencies of citizens to stricter or milder evaluation of some delicts (similarly with respect to questions of risks of engaged reactions, absence of adverse reactions to socially dangerous acts, discrepancies between the citizens' own evaluation and the expected court decisions etc.).

To point out and influence favourably all the factors of engaged tendencies in the fight with criminality and to create gradually a complex of optimum conditions for socially desirable motivation of citizens to positive activity is not just a matter of legal education alone. This concerns, namely, the education of the socialistically thinking and acting citizen as well as other fields beyond the sphere of education. Connected therewith is that affecting the factors of active tendencies in the struggle with criminality is a matter for government agencies, social organisations as well as for individual citizens.

For the sphere of legal education so much stressed these days the information on the tendencies to engaged reactions in the fight with criminality is the absolutely indispensable starting point. It shows which problems in this sector have to be gradually solved by means of the instruments of legal education. It is from this information that the answer to the question of adequacy of the means, forms and methods affecting the activities of citizens, the division and organisation of the operation in this respect can be deduced. The information presented shows also to which key problems of the citizens' activity in the fight with criminality the operation of the means of legal education should be directed.

The point is that, taking account of realistic ideas of the citizens' tendencies to active operation in the struggle with criminality, legal consciousness be formed by the means of legal education so as to achieve in the tendencies to positive activity, which are a significant factor of the fight with criminality in the society of the socialist state, further important progress.